

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بخل و سخاوت

(در قرآن و روایات)

مؤلف: شهین ساعدی

سر شلمه	: ساعدی، شهین، ۱۳۵۲ -
جنون و نام پدیدآور	: بخل و سخاوت در قرآن روایات/ مولف شهین ساعدی
مشخصات نشر	: تیریز: انتشارات آلتین، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری	: ۱۴۲ ص.
شابک	: ۰۰۰۰ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۰۱-۰۲-۵
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
بفاداشت	: کتبنامه ص. ۱۴۱.
موضوع	: حرص و آز - جنبه‌های مذهبی - اسلام
موضوع	: سخاوت‌مندی - جنبه‌های مذهبی - اسلام
رده بندی کنگره	: BP/۵۵۰/۲۵۰ س ۲ ب ۳ ۱۳۹۲
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۶۳۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۲۹۴۰۰۵

شناسنامه

نام کتاب: بخل و سخاوت در قرآن و روایات/ مولف: شهین ساعدی

ناشر: انتشارات آلتین قطع: رقعی / ویراستار: یوسف رسولی / تیراز: ۱۰۰۰

صفحه: ۱۴۴ / چاپ و صحافی: اول، اعظم / قیمت: ۵۰۰۰۰ ریال

چاپ: تابستان ۱۳۹۲ / لیتوگرافی: بابک

بخش مستقیم، آذربایجان شرقی، تبریز، رسولی: ۰۹۳۸۱۴۳۱۸۵-۰۹۱۴۴۱۲۷۴۹۹

یوسف رسولی: yosefr@gmail.com ایمیل: yosefr@yahoo.com

ادرس اینترنتی: www.arabicc.blogfa.com * www.arabicc.ir

شابک: ۰۰۰۰ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۰۱-۰۲-۵

به موجب مصوب ۱۳۹۸/۱۰/۱۱ ماهه ی هیات مدیره از مؤلفان کلیه ی حقوق این کتاب برای انتشارات آلتین محفوظ می باشد.

فهرست مطالب

۲.....	مقدمه
۹.....	پیشنه
۱۱.....	مفهوم شناسی
۱۵.....	مفهوم اصطلاحی بخل
۱۷.....	مفهوم قرآنی بخل
۲۱.....	استناد روایتی
۲۲.....	مفهوم شناسی سخاوت
۲۴.....	مفهوم قرآنی سخاوت
۲۷.....	عوامل تحقق بخل
۳۳.....	ضعف ایمان
۳۵.....	وسوسه های شیطانی
۴۱.....	انکار قیامت
۴۷.....	کبر و فخر فروشی
۶۸.....	حب دنیا
۸۰.....	عوامل اجتماعی بخل
۹۶.....	نقش محیط و فرهنگ جامعه
۱۰۵.....	عوامل تحقق سخاوت
۱۱۹.....	جلب رضایت و خشنودی خدا
۱۲۸.....	عوامل فردی سخاوت
۱۳۰.....	خردمندی
۱۴۰.....	عامل اجتماعی
۱۴۱.....	منابع

خدای تعالی انسان را آفریده، و غایت و هدف نهایی از خلقتش را که همان سعادت او و منتهی درجه کمال او است تقرب عبودی به درگاه خود قرار داده، همچنان که خودش فرمود: "وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ" (الذاریات/۵۶) (جن و انس را نیافریدم مگر اینکه عبادتم کنند). و این تقرب عبودی همان ولایت الهی نسبت به بنده‌اش می‌باشد (طباطبایی، المیزان، ج ۲۰، ص ۶۰۳). یعنی هدف از خلقت که رسیدن انسان به کمال مطلق می‌باشد، تنها از راه عبادت خدا است. قرآن کریم گاهی به نحو کلی به این حقیقت اشاره می‌کند: "وَأَنِ اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ" (یس/۶۱) (مرا پرستش کنید، این است راه راست). و مراد از "صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ" در (یس/۶۱) آن طریقی است که: عابد خود را به سوی خدا می‌رساند، یعنی به سعادت انسانی‌اش که مساوی است با قرب به خدا و کمال عبودیت (طباطبایی، المیزان، ج ۱۷، ص ۹). "يَا أَيُّهَا النَّاسُ الْمُنْتَزِعِينَ إِلَى رَبِّكَ رَاضِيَةً مُرْضِيَةً فَأَدْخِلْنِي فِي عِبَادِي وَادْخِلْنِي جَنَّتي" (فجر/۲۷-۳۰) (ای انسان اطمینان یافته، به سوی پروردگارت باز گرد در حالیکه هم تو از خدا راضی هستی و هم خدا از تو راضی است، پس داخل بندگانم شو و به بهشتم درآی). مقصد نهایی حیات انسان چنانچه از آیات قرآنی دریافت می‌شود قرب به خداست و تنها راه رسیدن به این مقصد، بندگی اوست. اولین گام در مسیر حرکت به سوی خدا و تقرب و نزدیکی به او، ایمان است. "إِنْ هَذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذْ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا" (مزل/۱۹) (قطعاً این [آیات] اندرزی است، تا هر که بخواهد به سوی پروردگار خود راهی در پیش گیرد). منظور "از اتخاذ راه به سوی پروردگار" اتخاذ راه به سوی تقرب به او است. و منظور از "راه"، همان ایمان و اطاعت است (طباطبایی، المیزان، ج ۲۰، ص ۱۰۸). یکی از مهمترین فضایل اخلاقی در انسان که موجب تقویت ایمان می‌گردد صفت سخاوت است و مرتبه اول آن بخشش در فرایضی مانند اتفاق است. بطوریکه خداوند در آیه ۳ سوره بقره اتفاق را ضمن اینکه یکی از ارکان مهم تقوا ذکر کرده، می‌فرماید: "الَّذِينَ يُؤْتُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ" (بقره/۳) (آنان که به غیب ایمان می‌آورند، و نماز را بر پا می‌دارند، و از آنچه به ایشان روزی داده‌ایم اتفاق می‌کنند). با توجه به اینکه "ینفقون" به صورت فعل

مضارع ذکر شده، مفهومش این است که آنها اتفاق مواهب الهی را بطور مستمر انجام می دهند و این نشانه ی سخاوتمندی آنهاست که در نهادشان ریشه دوانده و به صورت یک صفت برجسته درآمده است (مکارم شیرازی، اخلاق در قرآن، ج ۲، ص ۳۹۰). همچنین خداوند می فرماید: "وَيُؤْتُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ" (حشر/۹) (و دیگران را بر خود مقدم میدارند اگر چه خودشان نیاز بیشتری دارند). در این آیه سخن از گروهی سخاوتمندان انصار مدینه است که با اغوش باز از مهاجرانی که خانه و کسب و کاری نداشتند، استقبال کردند و آنها را بر خودشان مقدم داشتند و حتی گفتند: «ما اموال و خانه هایمان را با آنها تقسیم می کنیم و چشمداشتی به غنائم جنگی نیز نداریم». بنابراین، خداوند این محبت و سخاوت را می ستاید (مکارم شیرازی، اخلاق در قرآن، ج ۲، ص ۳۸۷). قرآن همانطور که از خوبیها و ارزشهای اخلاقی تمجید کرده، بدیها و زشتیهای اخلاقی را نیز نکوهش کرده است (فهم نیا، اخلاق اسلامی در قرآن، ۱۲۸۹، ص ۴۶۶). قرآن از بخل به عنوان یک رذیله مهم اخلاقی نام می برد که با فلاح و رستگاری و سعادت انسانها هرگز سازگار نیست (مکارم شیرازی، اخلاق در قرآن، ج ۲، ص ۳۷۲). بخل به عنوان رذیله اخلاقی عامل تاهی دین و دنیای انسان به شمار می رود (مبیدی، کشف الاسرار، ج ۱، ص ۷۳۰). بخل که مانع انجام تمهّدات مالی انسان در مقابل خدا و مردم می شود سبب دوگانگی شخصیت شده، در نهایت به نفاق می انجامد. قرآن کریم به کسانی اشاره می کند که عهد کرده بودند در صورت برخورداری از فضل خدا حقوق آن را ادا کنند: "وَمِنْهُمْ مَّنْ عَاهَدَ اللَّهُ لَئِنْ آتَانَا مِنْ فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ..." (توبه/۷۵) (ولی آنان به رغم این پیمان، عهد شکنی کرده، از پرداخت زکات و حقوق واجب اموال خود سر باز زدند) و "فَلَمَّا آتَاهُم مِّنْ فَضْلِهِ بَخِلُوا بِهِ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُّعْرِضُونَ" (توبه/۷۶) (این پیمان شکن و بخل ورزی، آنان را گرفتار نفاق می زند و ابدی تا روز قیامت کرد) (طبرسی، مجمع البیان، ج ۵، ص ۸۲). خداوند متعال می فرماید: "أَفَحَبِيبُكُمْ أَمَّا خَلَقْنَاكُمْ عِبَادًا وَ آتَيْنَاكُمْ إِلَهًا لَا تُرْجَعُونَ" (مومنون/۱۱۵) (آیا پنداشتید شما را بیهوده آفریده ایم و این که شما به سوی ما بازگردانیده نمی شوید؟) با توجه به مضموم آیه، انسان گرفتار بخل منکر معاد است که عامل اصلی سقوط و انحطاط انسان است. و این بخل محرومیت از لطف و رحمت الهی در دنیا و

حسرت در قیامت را در پی خواهد داشت. چنانکه در قرآن می‌فرماید: "وَقِيلَ الْيَوْمَ نَسْتَعْتِفُكُمْ عَنْ ذُنُوبِكُمْ إِنَّكُمْ لَكُم مِّنْ لَّاصِحِينَ" (جاثیه/۳۴) (همان‌گونه که دیدار امروزتان را فراموش کردید، ما هم امروز شما را فراموش خواهیم کرد). بخل ورزیدن باعث کینه و دشمنی در جامعه خواهد شد که در مرتبه اول، خود فرد از آن متضرر خواهد شد (و سپس به دیگران زیان خواهد رسانید). همانطور که قرآن می‌فرماید: "إِنْ يَسْأَلْكُمُوهَا فَيُخْفِكُمْ تَخَفُوا وَ يَخْرُجْ أَضْعَافَكُمْ" (محمد/ص/۳۷) (اگر [اموال] شما را بخواهد و به اصرار از شما طلب کند بخل می‌ورزید، و کینه‌های شما را بر ملا می‌کند). و "هَآأَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقُولُونَ لِنُفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لِنُتَمَكِّنَ مِنْ بَيْتِخُلٍ وَ مَنْ يَبْتَخُلْ فَإِنَّمَا يُبْتَخِلُ عَنْ نَفْسِهِ وَ اللَّهُ الْغَنِي وَ أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ وَ إِنْ تَوَلَّوْا يَخْتَلِفْ قَوْلَنَا بَعْضَكُمْ لَكُمْ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ" (محمد/ص/۳۸) (شما همان [مردمی] هستید که برای اتفاق در راه خدا فرا خوانده شده‌اید. پس برخی از شما بخل می‌ورزند، و هر کس بخل ورزد تنها به زیان خود بخل ورزیده، و [گرنه] خدا بی‌نیاز است و شما نیازمندید و اگر روی برتایید [خدا] جای شما را به مردمی غیر از شما خواهد داد که مانند شما نخواهند بود). بخل همچنین، باعث تریگی روابط اجتماعی شده و مانع بسیاری از کارهای خیر می‌گردد "مَنْعٌ لِلْغَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٌ" (قلم/۱۲) (مانع خیر، متجاوز، گناه پیشه). در مقابل، اتفاق کردن در راه خدا و رفع حاجت نیازمندان آثار و برکات فردی و اجتماعی متعددی دربر دارد. این آثار اهم از مادی و معنوی، دنیوی و اخروی است. اتفاق، از یکسو سبب قوت ایمان؛ "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَ مِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَ لَا تَيْحَمُوا بِهَا حَتَّىٰ يُنْفِقُونَ وَ كَسَبْتُمْ بِطَاغِيَتِهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَ اذْكُرُوا أَنَّ اللَّهَ شَرُّ حَمِيدٌ" (بقره/۲۶۷) (ای کسانی که ایمان آورده اید! از قسمتهای پاکیزه اموالی که به دست آورده اید، و از آنچه از زمین برای شما خارج ساخته ایم، اتفاق کنید! و برای اتفاق، به سراغ قسمتهای ناباک نروید در حالی که خود شما، حاضر نیستید آنها را بپذیرید، مگر از روی اعضاء و کراهت! و بدانید خداوند، بی‌نیاز و شایسته ستایش است). رسیدن به مقام بر؛ "لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّىٰ تُنْفِقُوا مِمَّا نَحْنُ بِكُمْ" (آل عمران/۹۲) (هرگز به حقیقت نیکوکاری نمی‌رسید، مگر آنکه از آنچه دوست دارید، اتفاق کنید). جلوگیری از بخل؛ "فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ

وَاسْمَعُوا وَاطِيعُوا وَانْفِقُوا خَيْرًا لِّأَنْفُسِكُمْ وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ لَهُمُ الْمُغْلِبُونَ" (تغابن/۱۶) (بنابر این تا آنجا که در توان دارید تقوای الهی پیشه کنید، و گوش دهید و اطاعت نمائید، و اتفاق کنید که برای شما بهتر است، و آنها که از بخل و حرص خویشتن مصون بمانند رستگار و پیروزند). افزایش مال شخصی: "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُوَمِّنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ" (صف/۱۰ و ۱۱) (ای کسانی که ایمان آورده اید آیا شما را به تجارت پرسودی که از عذاب دردناک رهاییتان می بخشد راهنمایی بنمایم؟ ایمان به خدا و پیامبرش بیاورید و در راه خدا با اموال و جانهایتان جهاد کنید این برای شما بهتر است اگر می دانستید). آرامش درونی: "الَّذِينَ يَنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ... لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ" (بقره/۲۶۲) (کسانی که اموال خود را در راه خدا اتفاق می کنند... نه ترسی دارند و نه غمگین می شوند). آموزش گناهان: "قَالَ اللَّهُ... لِنِ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ... وَأَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا لَّا تَكْفُرْنَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ" (مائدة/۱۳) (خداوند فرمود:... اگر نماز را برپا دارید... و به خدا قرض الحسنه بدهید گناهان شما را می پوشانم [می بخشم]) است. و از سویی دیگر، باعث حفظ عزت و کمال فقیر: "مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سَنَابِلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا" (بقره/۲۶۱) (کسانی که اموال خود را در راه خدا اتفاق می کنند، همانند بذری هستند که هست خوشه بیرواند، که در هر خوشه، یکصد دانه باشد، و خداوند آن را برای هر کس بخواهد، دو یا چند برابر می کند، و خدا وسیع، و داناست). و جلوگیری از فساد اخلاقی و ایجاد امنیت اجتماعی است: "وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ" (بقره/۱۹۵) (و در راه خدا، اتفاق کنید و (با ترک اتفاق) خود را به دست خود به هلاکت نیافکنید). بنابر این، در پرتو اخلاق حسن است که انسان می تواند به سعادت و از این طریق به مقام قرب الهی دست یابد. با توجه به پیامدهای سوء صفت بخل و آثار مطلوب سخاوت، جلوگیری از بخل به عنوان مهمترین مانع و ایجاد سخاوت به عنوان شاخص ترین عامل تقرب به خداوند متعال، در وجود انسان از اهمیت و ضرورت خاص برخوردار می باشد.

در مجموع، از دیدگاه قرآن کریم پایه ی همه ی اعمال پر ثمر انسانی و منشأ اصلاح امور خلق در جامعه و رسیدن انسان به سعادت ابدی ایمان به خدا و روز قیامت می باشد (کهف/۱۱۰). چنانچه ناامیدی و یا قطع امید از پروردگار و روز قیامت ریشه همه فسادها، تبہ کاری ها و گرفتار شدن به شقاوت ابدی است. آری این عبادت های مهم فضائلی همچون توکل و شجاعت و شهامت و صبر و استقامت و سخاوت را در وجود انسان زنده می کند، و از ردائیل اخلاقی همچون ترس، تردید و دو دلی، بخل، حسد، اضطراب و نگرانی در برابر حوادث مهم، و دنیا پرستی دور می سازد (مکارم شیرازی، اخلاق در قرآن، ج ۱، ص ۳۳۵).